

Hans Brandts Buys bracht oude muziek naar Utrecht.

Utrechtse kerken speelden in de oorlog 1940-'45 een weinig bekende rol in de ontwikkeling van Utrecht tot Mekka van de oude muziek. Het initiatief daartoe kwam van de oude-muziekpionier Hans Brandts Buys (1905 - 1959).

Wie nagaat waarom 's werelds grootste oude-muziekfestival jaarlijks uitgerekend in Utrecht plaats vindt, zal ontdekken* dat dit unieke festival in de jaren '70 van de vorige eeuw is voortgekomen uit "het buitengewoon rijke studentenmuziekleven dat zich in Utrecht had ontwikkeld". En wie nog wat verder zoekt zal zien dat die Utrechtse studenten reeds in 1950 verantwoordelijk waren voor 's werelds grootste herdenking van de tweehonderdste sterfdag van J.S.Bach, en dat hun grote inspirator Hans Brandts Buys (1905 - 1959) was: een componist, dirigent en musicologisch autodidact.

Brandts Buys (doopnamen: Johann Sebastian) stamde uit een geslacht dat al vele beiaardiers, dirigenten, organisten en componisten had voortgebracht. Desondanks, en niettegenstaande zijn voornamen (die ook al een oudoom had gedragen) studeerde hij aanvankelijk rechten en oude talen maar hij stapte al snel over naar de muziek.

Utrechtse kerken

In de loop van de jaren '30 is hij de clavecinist in Nederlands eerste professionele oude-muziekensemble waarin o.m. ook Carel van Leeuwen Boomkamp speelde. Enkele jaren voor de oorlog wordt hij dirigent van het Leidse studentenkoor en -orkest *Collegium Musicum*. Wanneer de oorlog uitbreekt worden alle openbare muzikuitvoeringen (buiten de *Kulturkammer*) verboden, maar blijft liturgische muziek in kerken toegestaan. Brandts Buys begint met zijn studenten Bachcantates uit te voeren in diverse Leidse kerken. Een waarnemer tekent op 'De Hooglandse Kerk bleek plotseling over een eigen koor en orkest te beschikken'.

En al snel nodigen enkele Utrechtse studenten Brandts Buys uit voor soortgelijke activiteiten in Utrechtse kerken. Zo klonk op 28 november 1942, Eerste Advent, in de Pieterskerk de adventscantate *Nun komm, der Heiden Heiland* (BWV 61) maar ook Buur-, Jacobi-, Lutherse en Remonstrantse Kerk kwamen aan de beurt; zelfs op 18 juni 1944, kort voordat iedereen moest onderduiken, waren nog drie cantates in de Leeuwenbergkerk te horen. Dit rondtrekkend ensemble beperkte zich niet tot het uitvoeren van een Bachcantate in de kerkdienst, maar de studenten stilden hun onverzadigbare Bachhonger tot ver in de middag met de ene na de andere cantate, terwijl de koster op de uitkijk stond om tot stilte te manen als er Duitsers in zicht waren.

Terstond na de oorlog richtten deze studenten het Utrechts Studenten Koor en -Orkest op, een voor studenten van alle rangen en standen toegankelijk muziekgezelschap, dat om die reden op aanmerkelijke argwaan en tegenwerking stuit van de gevestigde studentenverenigingen en hun afzonderlijke muziekgezelschappen. De uitnodiging om dirigent te worden van dit USKO blijkt Brandts Buys pas te kunnen aanvaarden wanneer blijkt dat Leiden zijn aanstelling niet meer wenst continueren. Onder zijn leiding maakt het USKO een vliegende start. De programmering rust op drie pijlers: Bach, onbekende werken van bekende componisten en nieuwe Nederlandse muziek. Ten dienste van dit laatste worden jaarlijks compositieopdrachten verstrekt. Maar het thema 'Bach' wordt gezichtsbepalend.

Reeds in het Bachjaar 1950 organiseren de Utrechtse studenten de grote herdenking van Bachs tweehonderdste sterfdag: bijna 50 concerten in Utrecht maar ook in Zeist, Breda en Goes. Er verschijnen zeven edities van een Bachkrant, vol aankondigingen en geleerde artikelen, die in 70.000 exemplaren in Utrecht huis aan huis worden verspreid. Het USKO voert alle grote vocale werken uit, het Corpsgezelschap USConcert speelt Brandenburgse

Concerten, vijf Utrechtse organisten verzorgen een concertreeks, de Kaffeekantate wordt uitgevoerd in Café Royal (destijds naast Oudaen) en Brandts Buys zelf speelt niet alleen het gehele Wohltemperierte Clavier en de Goldbergvariaties maar ook als eerste de Kunst der Fuge op een clavecimbel, daarbij het praktische bewijs leverend dat dit ‘abstracte’, op vier notenbalken genoteerde werk door Bach voor een toetsenist grijpbaar is gecomponeerd.

Terwijl Bachs cantates gaandeweg van de programmering verdwijnen stabiliseert USKO's 'Bachpflege' zich allengs in uitvoeringen van de vier grote vocale Bachwerken, Matthäus-, Johannes-Passion, Hohe Messe en Weihnachts-Oratorium, waarvan er telkenjare één wordt ingestudeerd tijdens een repetitieweek begin januari, de drie eerstgenoemde werken sinds 40 jaar zelfs in een ijzeren driejaarlijkse cyclus. Daarbij mag men bedenken dat uitvoeringen van de Hohe Messe in de jaren '50 een zeldzaamheid waren. Nog begin jaren '60 verschenen van Hohe-Messeuitvoeringen van het USKO (inmiddels onder Brandts Buys' opvolger Jaap Hillen) recensies in acht (!) verschillende landelijke dagbladen. In de jaren '70 komen uit dit USKO de legendarische barokoperaproducties voort (*Rappresentazione* (1971), *Eumelio* (1974), *Seelewig* (1975)) die de *stepping stones* werden naar het eerste Oude-Muziekfestival (1982) en waarin we de namen tegenkomen van Frans de Ruiters, Jan Nuchelmans, Tineke van der Wal en Jos van Veldhoven.

Pionier

De wederzijds vruchtbare relatie tussen de studenten en Brandts Buys (die door ons studenten met 'Hans' wilde worden aangesproken, in een tijd dat autoriteiten nog geen voornamen hadden) berustte enerzijds op Hans' voorkeur voor de open-mindedness van studenten/amateurs, en anderzijds op zijn eigen, door studenten hooggewaardeerde combinatie van muzikaliteit, intellect en kritische houding.

Brandts Buys publiceerde o.m. drie boeken over Bach waarin hij, dwars op de tijdgeest, de oude muziek poogde te bevrijden uit het keurslijf van de modern-romantische uitvoeringspraktijk, lang voordat begrippen als authenticiteit en 'historisch-geïnformeerd' hun betekenis hadden gekregen. "Al decennia geleden", aldus zijn leerling Gustav Leonhardt in 1984, "verkondigde hij in spel, woord en geschrift inzichten in de achttiende-eeuwse muziek die thans gemeengoed geworden zijn" en Ton Koopman verkoos ooit HBB's Bachbiografie als zijn "beslissende Bachboek".

Toch stonden Brandts Buys uitvoeringen in de jaren '40 en '50 nog ver van wat we tegenwoordig gewend zijn. Veel was vernieuwend: hij schuwde de gebruikelijke coupures in Bachs grote passiones, zijn tempi waren al sneller, er waren geen gezwollen crescendo's en dramatische rubati, zijn klankbeeld was doorzichtiger, er diende non-vibrato te worden gezongen en hij had een voorkeur voor kleine bezettingen. Cantates en Passiones verdienden in kerken, en liefst als onderdeel van de eredienst te worden uitgevoerd (aldus de overigens onkerkelijke HBB) en het ego van solisten mocht daarbij niet in de weg te staan, hun namen werden vaak niet eens genoemd, en soms traden ze vanuit het ensemble naar voren. Hij gebruikte uiteraard clavecimbels maar die waren wel van moderne snit, met stalen frames en - naar huidige maatstaven - een armoedige, metalige klank. Dat we oude instrumenten zouden kunnen reconstrueren en weer leren bespelen: dat ging zijn voorstellingsvermogen nog ver te boven.

Daarentegen was hij op enkele punten zelfs ‘authentieker’ dan we thans gewend zijn. In de eerste plaats door het gebruik van het grote orgel als continuoinstrument. De tegenwoordig gebruikelijke, zo handig verplaatsbare kistorgels bestonden nog niet en ook Bach musiceerde op het orgelbalkon wat voor het klankbeeld aanmerkelijk uitmaakt. Dus liet HBB voor de grote vocale Bachwerken (in de Buur- en Nicolaïkerk) hoge koortribunes bouwen om het ensemble bij het orgel te brengen. En in 1954 realiseerde hij met het USKO in de Buurkerk een uitvoering van de Matthäus-Passion waarvan de ruimtelijke scheiding tussen beide koren Bachs situatie dichter benaderde dan we tegenwoordig nog meemaken.

Cantates

In de jaren ‘50 verzorgden USKO-leden o.l.v. Brandts Buys nog een cantateserie in de studentenkerkdiensten van de hervormde Ds H.C.Touw, maar gaandeweg verdwenen de cantates uit het USKO-programma. Het meest gespeeld werden nog delen uit de huwelijkscantate BWV 196, *Dem Gerechten muß das Licht immer wieder aufgehen*, want dat was gebruikelijk bij huwelijken tussen twee USKO-leden. (Inmiddels lopen er kinderen op de wereld met vier USKO-reünisten als grootouders.) Pas in 1967 ontstond in Utrecht op initiatief van de student/dirigent Wouter van Haften een maandelijks reeks cantateuitvoeringen in de Geertekerk, die dit jaar dus zijn 50-jarig bestaan viert. Brandts Buys’ cantateuitvoeringen vonden vooral plaats in Hilversum, met de Hilversumse Cantatevereniging, eveneens ontsproten aan activiteiten gedurende zijn onderduik. Toen Brandts Buys in 1959 op 53-jarige leeftijd plotseling overleed had hij - op enkele wereldse cantates na - Bachs gehele cantateoeuvre uitgevoerd, een prestatie die vóór hem slechts was geleverd door de Leipziger Thomaskantor Karl Straube, en de Britse Gillies Whittaker (in het Engels!), beiden in de jaren ‘30.

Elk vrij ogenblik: partijen schrijven

Om die prestatie op waarde te schatten moet men bedenken dat destijds van Bachs cantates slechts de partituren waren uitgegeven, door de negentiende eeuwse *Bachgesellschaft*. Wie een cantate wilde uitvoeren kon de daarvoor noodzakelijke koor- en orkestpartijen dus niet eenvoudig bij een uitgever of bibliotheek bestellen, maar moest koor- en orkestpartijen zelf (laten) overschrijven, en de (al dan niet becijferde) basso-continuo-partij uitwerken tot partijen voor orgel en/of clavecimbel, want het ‘becijferde-basspelen’ was de toenmalige toetsenisten (nog/weer) volledig onbekend. Dat deed Brandts Buys. Hij schreef de partijen op transparanten (*calques*) waarvan lichtdrukken ten behoeve van de uitvoerenden konden worden gemaakt, bij elkaar een pagina of 6.000 folioformaat. Na zijn dood is op basis van dit uitvoeringsmateriaal de Utrechtse Gemeentelijke Muziekbibliotheek opgericht, die het materiaal nog steeds - uitleenbaar - bewaart. Gustav Leonhardt en Nicolaus Harnoncourt gebruikten het nog

in de jaren zestig voor hun integrale opnames van de Bachcantates. Inmiddels zoekt de Muziekbibliotheek - met het oog op de komende verhuizing - een adequate laatste rustplaats voor deze historisch respectabele maar praktisch niet meer functionerende collectie.

*) Mathieu Heinrichs, *Een festival voor oude muziek*, p.131 in: Emile Wennekes, Van Mengelberg tot meezing-Mattheus, Amsterdam, 2011). Heinrichs citeert hier uit Jolande van

der Klis, *Een tuitje in de aardkorst: kroniek van de oude muziek 1976 - 2006*, Kok, 2007. Van der Klis schenkt bovendien uitgebreider aandacht aan HBB (p.65-81) in haar *Oude muziek in Nederland: het verhaal van de pioniers 1900 - 1975*, Utrecht, 1991.

Eduard van Hengel was als natuurkundestudent praeses van het USKO toen Hans Brandts Buys overleed. Hij zingt en speelt/speelde piano, orgel, pauken, blokfluit en fagot. Na zijn pensionering als docent wetenschaps- en milieufilosofie aan de Universiteit van Wageningen, bouwde hij een website (<https://eduardvh.home.xs4all.nl/>), waarop toelichtingen te vinden zijn op alle grote Bachwerken, benevens informatie en analyses van zijn hand over alle meer dan 200 Bachcantates. Daar staat ook veel meer over Hans Brandts Buys.